

УДК 37.013.73:[5:140.8](045)

[https://doi.org/10.52058/2786-4952-2023-16\(34\)-302-311](https://doi.org/10.52058/2786-4952-2023-16(34)-302-311)

Підгорний Олександр Васильович аспірант кафедри педагогіки та освітнього менеджменту, Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини, вул. Садова 2, м. Умань, 20300, тел.: (093) 161-11-01, <https://orcid.org/0000-0002-1614-0417>

СИСТЕМА СМИСЛОВИХ УСТАНОВОК (ПАРАДИГМ) ТА ЗАГАЛЬНОНАУКОВИХ ПОНЯТЬ ЯК ЗНАННЄВА ОСНОВА ЦІЛІСНИХ УЯВЛЕНЬ ПРО ПРИРОДНИЧО-НАУКОВУ КАРТИНУ СВІТУ

Анотація. У статті розглядається актуальна проблема формування термінологічного апарату в галузі природничих знань у контексті природничої освіти, пов'язаних із цілісним тлумаченням понять природничо-наукової картини світу на основі аналізу психолого-педагогічної літератури та провідних ідей відомих науковців стосовно цих дефініцій. Автором послідовно реалізована ідея обґрунтування та створення понятійно-знаннєвої основи цілісних уявлень про відносини людини і природи як системи смислових установок (парадигм), взятих за вихідних, з метою подальшого формування змісту фундаментальної й фахової підготовки майбутніх учителів природничих спеціальностей та їх соціалізації в умовах функціонування суспільства сталого розвитку. Виокремлені смислові установки автор поділяє на методологічні («природа», «людина», «суспільство», «свідомість», «світ», «світогляд», «картина світу», «образ світу», «внутрішня картина світу», «ментальність») та загальні природничо-наукові («наукова картина світу», «природничо-наукова картина світу», «функції природничо-наукової картини світу», «рівні функціонування картини світу в сфері освіти») і визначають їхні смислові наповнення та взаємозв'язки. Наголошується на перекритті множин смислових значень базових понять та важливості їхньої чіткої демаркації для правильного розуміння природи, самосвідомості та взаємодії між людьми. Система смислових установок виокремлена як результат комплексного аналізу світогляду, природознавства та соціально-психологічних аспектів. Підкреслюється ідея цілісності та послідовності у формуванні природничо-наукової картини світу майбутніх учителів природничих спеціальностей.

Стаття акцентує увагу на важливості дослідження проблем трактування понять у галузі природничих знань та його особливий вплив на освіту, а також визначає напрямки подальших досліджень у цій області.

Ключові слова: природничо-наукова картина світу, цілісність, загальнонаукові поняття, система смислових установок (парадигм), підготовка майбутніх вчителів природничих спеціальностей.

Pidhornyi Oleksandr Vasylovych PhD student of the Department of Pedagogy and Educational Management, Pavlo Tychyna Uman State Pedagogical University, Sadova St., 2, Uman, 20300, tel.: (093) 161-11-01, <https://orcid.org/0000-0002-1614-0417>.

THE SYSTEM OF CONCEPTUAL FRAMEWORKS (PARADIGMS) AND GENERAL SCIENTIFIC CONCEPTS AS THE COGNITIVE FOUNDATION OF HOLISTIC PERCEPTIONS OF THE NATURAL SCIENTIFIC WORLDVIEW

Abstract. The article addresses the current issue of forming a terminological framework in the field of natural sciences within the context of natural education, associated with a comprehensive interpretation of concepts of the natural-scientific worldview based on the analysis of psychological-pedagogical literature and leading ideas of prominent scholars regarding these definitions. The authors systematically implement the idea of substantiating and creating a conceptual-knowledge basis for integrated perceptions of human-nature relations as synthetic-type concepts, taken as the starting point, with the aim of further shaping the content of fundamental and professional training for future teachers of natural sciences and their socialization in the conditions of sustainable development society. The authors distinguish synthetic-type concepts into methodological («nature», «human», «society», «consciousness», «world», «worldview», «worldview», «worldview», «internal worldview», «mentality») and general natural-scientific («scientific worldview», «natural-scientific worldview», «functions of the natural-scientific worldview», «levels of functioning of the worldview in education») and determine their semantic content and relationships. Emphasis is placed on the overlapping of sets of meanings of basic concepts and the importance of their clear demarcation for the correct understanding of nature, self-awareness, and interaction between people. The system of meaningful settings is highlighted as a result of a comprehensive analysis of worldview, natural sciences, and socio-psychological aspects. The idea of integrity and consistency in forming the natural-scientific worldview of future teachers of natural sciences is emphasized.

The article highlights the importance of investigating problems related to the interpretation of concepts in the field of natural sciences and its particular impact on education, while also identifying directions for further research in this area.

Keywords: natural-scientific worldview, integrity, conceptual-knowledge basis, synthetic-type concepts, preparation of future teachers of natural sciences.

Постановка проблеми. Трактуювання понять, що використовуються для формування уявлень людини про навколишню дійсність та соціум, як про реальність, яка існує, буде постійно змінюватися. Тому становлення термінологічного апарату в галузі природничих знань є особливо важливим не лише в науковому сенсі, але й в контексті природничої освіти в цілому. Це стосується й таких понять як «природа», «людина», «суспільство»,

«світогляд», «картина світу», «образ світу» тощо. Вважаємо, що для уточнення методологічних позицій нашого дослідження, необхідно більш детально розглянути ці поняття, встановити схоже і відмінне, прослідкувати взаємозв'язки між ними. Адже в науці не існує їх однозначного тлумачення та розуміння.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Трактують, порівнюють та взаємозв'язки вищезгаданих понять в своїх працях детально аналізували відомі зарубіжні та українські науковці: С. Л. Рубінштейн, С.М. Симоненко, К.М. Кириленко, О.М. Леонт'єв, В.А. Смирнов, О. М. Костенко та інші.

Безпосередньо термін «Природа» є багатозначним та залежно від контексту, може набувати різних значень. Так, український науковець О. М. Костенко, виходячи із задуму природної цілісності світу, запропонував таке його тлумачення: «Природа – це сутність, яка породжує усе суще і дає йому закони» [6].

У філософській літературі Людина являє собою біо-психо-соціальну цілісність, з врахуванням ролі соціального фактора. Це жива істота, яка перетворює природу за допомогою засобів праці з метою задоволення своїх матеріальних і духовних потреб, спираючись на систему суспільних відносин [10].

Аналізуючи поняття свідомості Н. Акімова у своїй праці [1], згадує, що максимально детально воно представлено у працях С. Л. Рубінштейна. Відповідно, для С. Л. Рубінштейна, «свідомість – це форма психіки, що існує у формі знань, які акумулюються у значеннях слів, виражається у мовленні, вона виконує функції усвідомлення (на жаль, вчений не пояснює, що вкладено в це поняття) та упізнання».

Зміст поняття «ментальність», аналізуючи літературу, однозначно визначити неможливо, оскільки воно не піддається раціональному тлумаченню. Це не зовнішньо виражені правила й звичаї, традиції, мова, а це більшою мірою те, що відчувається, а не усвідомлюється. Однак включає в себе й ці всі правила, звичаї, традиції, мову, світогляд тощо. Ось приклад одного із визначень цього терміну. Ментальність (від латинського *mens* – розум, мислення, спосіб мислення, душевний склад) – полісемантичне поняття для визначення рівнів мислення, що не обмежується сферою усвідомленого [5].

С.М. Симоненко в одній із своїх праць, проаналізувавши категорії «образ світу» та «картина світу» визначив, що ці поняття є тісно взаємопов'язаними і похідними одне від одного. Картину світу науковець розглядає як похідну від початкового глобального образу світу, що лежить в основі світобачення людини, як його змістове наповнення, як результат духовної діяльності людини [9].

Поняття «картина світу», «внутрішня картина світу», «образ світу», «світогляд» є близькими, але не тотожними за змістом. Цей висновок зробила К.М. Кириленко у своїй праці: «До питання про демаркацію понять «картина світу», «світогляд» та «образ світу»». Поняття «картина світу» та «світогляд» дослідниця диференціює у такий спосіб: «картина світу» як поняття фіксує

пізнавально-теоретичну основу уявлень певної епохи та є неперсоніфікованим утворенням, хоча й таким, що існує на особистісному рівні; натомість поняттям «світогляд» позначають ті погляди і переконання, які є особистісним надбанням, а також сформовану на основі цих поглядів життєву позицію індивіда, його цінності та ідеали. А усвідомлену репрезентацію картини світу на особистісному рівні вона означає терміном «образ світу» [3].

Складовою наукової картини світу є природничо-наукова картина світу – це продукт системного узагальнення знань з різних природничих та суспільних дисциплін, що упорядковуються на засадах філософських принципів та категорій. В різних джерелах природничо-наукова картина світу розглядається як складне утворення з системно – ієрархічною будовою [2; 7].

Варто зазначити, що наразі, питання термінологічної парадигми поняття «картина світу», розмежовується з іншими спорідненими науковими термінами («світогляд», «внутрішня картина світу», «індивідуальна картина світу», «нормативна картина світу», «образ світу» і т. ін.). Трактування поняття «наукова картина світу як особистісної характеристики людини», – є достатньо демаркованими й такими, що більш менш однозначно потрактовуються у спеціально-педагогічному дискурсі. Досить змістовним є обґрунтування індивідуальної картини світу сучасної особистості у призмі психологічних теорій, здійснене в рамках дослідження д-р. псих. наук. В. В. Кириченком [4].

Зауважимо, що всі вище згадані та рядоположні з ними поняття мають різнорівневі семантичні наповнення, розуміння яких ускладнюється ще й практикою їх заміщення в науковому просторі. Проте демаркація понять, які складають основу сучасного тлумачення картини/образу світу, є необхідним при побудові будь-якої (цілісної чи фрагментарної) системи уявлень людини про світ, інших людей, про себе та свою діяльність.

Мета статті є визначення понятійно-знаннєвої основи цілісних уявлень про відносини людини і природи на основі смислових установок (парадигм).

Виклад основного матеріалу. У нашому дослідженні послідовно реалізована ідея створення понятійно-знаннєвої основи цілісних уявлень про формування відносини людини і природи на основі системи на основі смислових установок (парадигм), як вихідних, при подальшому змістовому наповненні фундаментальної та фахової підготовки майбутніх учителів природничих спеціальностей та їх соціалізації в умовах існування суспільства сталого розвитку.

Пропонована нами система базових понять та їх смислових наповнень є багаторівневою. В якості багаторівневої системи домінантних (визначальних) понять в контексті побудови сучасної природничо-наукової картини світу та адекватного їй образу світу належать:

а) методологічні поняття;

➤ **Природа** – це все, що реально існує незалежно від людини у його нескінченній різноманітності речей (утворень) та подій (змін), які називають природними тілами та природними явищами, відповідно.

➤ **Людина** – це особлива частина (складова) природи, яка у процесі своєї життєдіяльності набула здатності пізнавати світ, тобто сприймати, осмислювати і пояснювати «усе що існує» в природі, у тому числі й саму себе та своє місце і роль у ній, завдяки своїм відчуттям, мисленню та розуму. Це означає, що світ є «потенційно» пізнаваним (людиною). Функціонування органів чуття та розумової діяльності людини мають природну основу.

➤ **Суспільство.** В процесі історичного досвіду (розвитку) життєдіяльності людей, спрямованої на відтворення умов для існування та задоволення життєвих потреб окремих людей (груп людей) утворилася особлива реальність, – середовище взаємних стосунків людей. Цю реальність називають «суспільством» або «соціумом». Суспільство функціонує на основі об'єктивних соціальних законів, які воно породжує (творить). Людина, як окрема особистість осмислює себе частиною суспільства як реального середовища в якому вона існує.

➤ **Свідомість** – здатність людини пізнавати своє оточення і саму себе за допомогою мислення та розуму, внаслідок чого формується інтелект особистості. Можливість пізнавати світ – це якість (здатність) людини як соціальної істоти. Однією із форм суспільної свідомості є наука. Критеріями науки і наукового пізнання є: об'єктивність, доказовість, обґрунтованість і достовірність, а також можливість перевірки результатів дослідним шляхом (верифікованість знання) та потенційна можливість спростування (фальсифікованість знання).

➤ **Світ.** В процесі реалізації свідомого ставлення до речей і подій в природі, а також до людей і до самої себе, у людини та в суспільстві формується певне бачення «всього того, що існує». Суть «всього того, що існує» у його сприйнятті (осягненні) розумом, людина означає словом «світ». Отже, світ – це реальність, яка осягається розумом людини. Залежно від того, що саме (безпосередньо) осягається розумом та функціонує в свідомості людини, розрізняють й відповідні світи. Наприклад: реальний світ – це сукупність природи, людини і суспільства у їх цілісності та взаємодії; матеріальний світ (світ речовинний, тілесний); світ ідей (духовний світ); неорганічний світ (нежива природа), органічний світ (жива природа); тваринний і/або рослинний світи (тварини і/або рослини); мікро-, макро-, мегасвіти; техносвіт (світ техніки та виробничих технологій) і таке інше.

➤ **Світогляд** – це найзагальніша форма самосвідомості людини і суспільства. В світогляді поєднуються в єдину систему (цілісно) принципи, знання, ідеали, цінності, надії, вірування, погляди на сенс і мету життя, які визначають діяльність індивіда або соціальної групи та органічно включаються у їх вчинки та норми поведінки (вікіпедія).

Світогляд, як форма самосвідомості окремої людини, – це завжди органічне поєднання колективної свідомості суспільства у певний відтінок часу та суб'єктивних якостей особистості самої людини.

➤ **Картина світу** – це система знань, уявлень і образів дійсності, яка є основою світогляду. Картина світу створюється і еволюціонує в процесі

діяльності людини, окремих груп людей та усієї спільноти людей (суспільства) в цілому різняться залежно від епохи та соціальної групи, якою вона породжена.

➤ **Образ світу** – це картина світу, наповнена значеннями і смислами. В образі світу втілена ідея цілісності і наступності у зародженні, розвитку і функціонування пізнавальної сфери особистості.

➤ **Внутрішня картина світу** – одне із центральних психологічних понять, яке вказує на особливості функціонування «образу світу» на рівні реального психічного життя окремої людини (зокрема, в якості взаємозв'язку свідомого і несвідомого).

➤ **Ментальність** – це чуттєво-мисленнєвий інструментарій освоєння довкілля, тому вона є природним баченням світу, достеменно не прорефлексованим і логічно не обґрунтованим. У культурноісторичному вимірі суспільного буття ментальність постає як спільне психологічне оснащення представників певної культури, що дає змогу хаотичний потік різноманітних вражень інтегрувати свідомістю у певне світобачення. Підґрунтям ментальності є образ світу, який закладено культурою у свідомість людей окремого суспільства і перетворюється ними спонтанно, здебільшого поза контролем їхньої «буденної свідомості».

б) загальні природничо-наукові поняття.

➤ **Наукова картина світу**. Знаннєво-понятійну основу наукових уявлень про світ та його будову називають науковою картиною світу. Наукову картину світу як цілісне утворення поділяють на дві функціональні складові у їх взаємозв'язку: природничо-наукову та науково-гуманітарну картини світу, – залежно від відповідних галузей сучасних знань. Сучасна наукова картина світу – це система сучасного наукового знання у розвитку. У свою чергу, наукова картина світу є засобом для отримання нових знань.

➤ **Природничо-наукова картина світу** – це цілісна система узагальнених теоретичних знань про природу як все те, що існує незалежно від людини (суспільства).

Становлення та розвиток наукової картини світу – процес складний і довготривалий. Він починається з найпростіших спостережень за природними та соціальними явищами, і реалізується засобами емпіричних і теоретичних узагальнень.

У процесі вивчення окремих природничих наук (та їх розділів) формуються й відповідні їм теоретичні (змістові) узагальнення, які називають фрагментарними природничими картинами світу (фізична, хімічна, біологічна, астрономічна та інші картини світу). Кожна окрема фрагментарна природнича картина світу є найвищим рівнем теоретичних узагальнень у відповідній галузі знань.

Внаслідок інтеграції фрагментарних природничих картин світу (рис. 1) формуються уявлення про природничо-наукову картину світу як цілісне матеріальне утворення у його розвитку.

Із загально-наукової (філософської) точки зору, ціле завжди є чимось більшим, ніж проста сума його частин. Тому весь світ – це єдине ціле, а окремі явища і об'єкти, що виділяються нами, мають сенс тільки як частини цілісного. Це означає, що будь-яку фрагментарну природничу картину світу є сенс розглядати лише як частину більш загальної цілісної природничо-наукової картини світу.

➤ **Функції природничо-наукової картини світу.** Природничо-наукова картина світу має не лише пізнавальну та власне світоглядну функції. Вона ще й виконує організаційну функцію щодо соціалізації природничо-наукового знання в систему цінностей сучасної культури, зокрема в контексті науково-технічного прогресу, проблем забезпечення життєдіяльності людини і суспільства та, безперечно, природничої освіти молоді і дорослих.

➤ **Рівні функціонування картини світу** в сфері освіти. Залежно від того хто є творцем і носієм певної картини світу, виокремлюють рівні

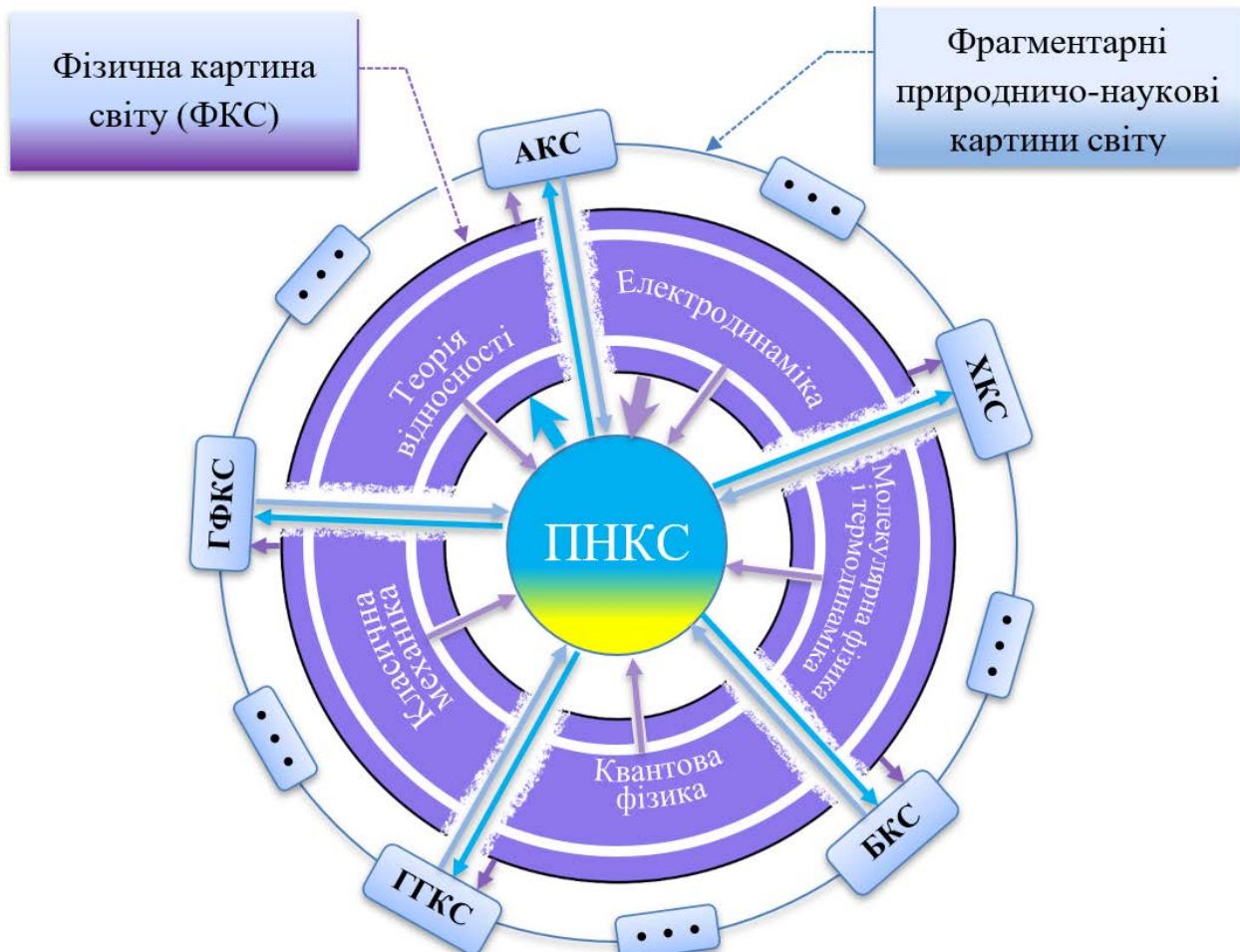

Рис. 1. Схематичне зображення найзагальніших зв'язків фрагментарних природничо-наукових картин світу та цілісної природничо-наукової картини світу (Примітка: символи «•••» означають інші, більш вузькопредметні природничо-наукові картини світу).

функціонування картини світу: рівень науково-теоретичного представлення, рівень освітньої (освітньо-професійної) програми, рівень навчальної програми, рівень підручника, рівень реальної освітньої діяльності. У зв'язку з цим розрізняють й відповідні рівні картини світу: від природничо-наукової картини світу, як надбання людської спільноти в цілому, – і далі у напрямку індивідуальної природничо-наукової картини світу здобувача освіти.

Висновки. Цілком очевидно, що множини смислових значень, окреслених вище понять суттєво перекривають одна одну, а обсяг такого «перекриття» є динамічним залежно від конкретного «об'єкту/суб'єкту» пізнання. В цілому ж, чітке осмислення та послідовна демаркація змістового наповнення кожного із означених вище понять як базових є неминучим і таким, що визначає можливості правильного тлумачення людиною природи, самої себе та інших людей.

Зазначена система смислових установок (парадигм) є результатом поєднання філософського (світоглядного), загально-наукового (фізико-хімічно-біологічно-географічного) та соціально-психологічного аналізу стану функціонування сучасного образу світу в контексті ідеї цілісності і наступності у зародженні, розвитку і функціонуванні пізнавальної сфери особистості, а також актуальності стратегій мислення, вироблених у науковому природознавстві, для сучасної культури в цілому.

Наш досвід показує, що подальше представлення пропонованої багаторівневої системи домінантних (визначальних) понять на наступних її рівнях має менший рівень загальності, бо передбачає функціонально-орієнтований контент уявлень про відносини Природи і Людини залежно, зокрема, від цілей і завдань певної (тієї чи іншої) освітньої програми. Це нами реалізовано на прикладі модернізації навчальних програм фахових та професійних дисциплін та упровадження міждисциплінарного дидактичного комплексу «Сучасна природничо-наукова картина світу» в системі особистісного та професійного становлення майбутнього вчителя природничих наук [8].

Література:

1. Акімова Н.В. Свідомість: визначення та структура. *Психологія особистості*, 2017, т. 2., №1. С. 200–206.
2. Гончаренко С. У. Формування у дорослих сучасної наукової картини світу: монографія. Київ: ІПОД НАПН України, 2013. 220 с.
3. Кириленко К. М. До питання про демаркацію понять «картина світу», «світогляд» та «образ світу». *Актуальні проблеми філософії та соціології*. Київ, 2021. №. 28. С. 9–13.
4. Кириченко В. В. Наукова концептуалізація моделі становлення картини світу особистості у сучасному інформаційному суспільстві. *Актуальні проблеми психології: Збірник наукових праць Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України*. Київ : Видавництво «Фенікс», 2018. Т. XII. Випуск 24. С.75–94.

5. Козлова О. М. Визначення змісту поняття «ментальність». Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Серія 22. *Політичні науки та методика викладання соціально-політичних дисциплін*. К. : Видавництво Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова, 2015. Вип. 18. С. 14–18.
6. Костенко О. М. Вперед – до Природи. Апологія натуралізму. *Світогляд*. 2009. № 5. С. 34–38.
7. Лебідь С.Г. Формування природничо-наукової картини світу в учнів старших класів на засадах інтегративно-діяльнісного підходу. Наукова праця. *Педагогіка*. 2017. С. 137–140.
8. Мартинюк М.Т., Підгорний О.В. Міждисциплінарний дидактичний комплекс «Сучасна природничо-наукова картина світу» в системі особистісного та професійного становлення майбутнього вчителя природничих наук. Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія: *Теорія та методика навчання природничих наук*. Вінниця: ВДПУ, 2023. № 4. С. 175–190.
9. Симоненко С.М. Аналіз категорій «образ світу» та «картина світу» у контексті дослідження візуально-мисленнєвих стратегій. *Наука і освіта* : наук.-практ. журнал. 2007. № 3. С.47–52.
10. Філософський енциклопедичний словник : енциклопедія / НАН України, Ін-т філософії ім. Г. С. Сковороди; голов. ред. В. І. Шинкарук. Київ: Абрис, 2002. 742 с.

References:

1. Akimova, N.V. (2017). Svidomist: vyznachennia ta struktura [Consciousness: definitions and structure]. *Personality psychology*, 2 (1), 200–206 [in Ukrainian].
2. Honcharenko, S. U. (2013). *Formuvannia u doroslykh suchasnoi naukovoï kartyny svitu: monohrafiia* [Formation of modern scientific picture of the world in adults: monograph]. Kyiv: IPOOD NAPN Ukrainy [in Ukrainian].
3. Kyrylenko, K.M. (2021). Do pytannia pro demarkatsiiu poniat «kartyna svitu», «svitohliad» ta «obraz svitu.[To the question of the demarcation of the concepts «world picture», «worldview» and «image of the world»]. *Actual problems of philosophy and sociology*. Kyiv. 28, 9–13 [in Ukrainian].
4. Kyrychenko, V.V. (2018). Naukova kontseptualizatsiia modeli stanovlennia kartyny svitu osobystosti u suchasnomu informatsiinomu suspilstvi [Scientific conceptualization of the model of formation of the picture of the world of the individual in the modern information society] *Actual problems of psychology: Collection of scientific works of the Institute of Psychology named after H.S. Kostyuk of the National Academy of Sciences of Ukraine*. 8 (24), (p.p. 75–94). Kyiv: Vydavnytstvo «Feniks» [in Ukrainian].
5. Kozlova, O.M. (2015). Vyznachennia zmistu poniattia «mentalnist» [Definition of the concept of «mentality»]. *Scientific journal of the National Pedagogical University named after M. P. Drahomanov. Series 22. Political science and teaching methods of socio-political disciplines*. K.: Vydavnytstvo Natsionalnogo pedahohichnoho universytetu imeni M. P. Drahomanova, 18, 14–18 [in Ukrainian].
6. Kostenko, O.M. (2009). Vpered – do Pryrody. Apolohiia naturalizmu [Forward - to Nature. Apology of naturalism]. *Outlook*, 5, 34–38 [in Ukrainian].
7. Lebid, S.H. (2017). Formuvannia pryrodnycho-naukovoï kartyny svitu v uchniv starshykh klasiv na zasadakh intehratyvno-diiialnysnoho pidkhodu [The formation of a natural-scientific picture of the world in high school students based on the integrative-activity approach]. *Scientific work. Pedagogy*, 137–140 [in Ukrainian].

8. Martyniuk, M.T., & Pidhornyi, O.V. (2023). Mizhdystyplinarnyi dydaktychnyi kompleks «Suchasna pryrodnycho-naukova kartyna svitu» v systemi osobystisnoho ta profesiinoho stanovlennia maibutnoho vchytelia pryrodnych nauk [Interdisciplinary didactic complex «Modern natural and scientific picture of the world» in the system of personal and professional development of the future teacher of natural sciences]. *Scientific notes of Vinnytsia State Pedagogical University named after Mykhailo Kotsyubynskyi. Series: Theory and teaching methods of natural sciences*. Vinnytsia: VDPU, 4, 175–190 [in Ukrainian].

9. Symonenko, S.M. (2007). Analiz katehorii «obraz svitu» ta «kartyna svitu» u konteksti doslidzhennia vizualno-myslennievyykh stratehii [Analysis of the categories «image of the world» and «picture of the world» in the context of the study of visual thinking strategies]. *Science and education: science and practice*. Magazine, 3, 47–52 [in Ukrainian].

10. Shynkaruk, V.I. (Eds.). (2002). *Filosofskiy entsyklopedychniy slovnyk: entsyklopediia [Philosophical encyclopedic dictionary: encyclopedia]*. NAS of Ukraine, Institute of Philosophy named after H. S. Skovorody. Kyiv: Abrys [in Ukrainian].

